

**"DEMONIC, CLAIRVOYANT, POETIC RAPTURE," BY A GREAT WRITER
MIROSLAV KRLEŽA**

Almedina Čengić

Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina, almedina_dr@yahoo.com

Abstract: To link the themes of late epochs in literature in this region, which are at enormous historical discrepancy with the continuity of the expected sequence of dominant epochs and authors, (from romanticism, through realism and naturalism, to symbolism and expressionism, very important directions for the development of contemporary art), it required a very broad knowledge of all that was going on in European and world business. Miroslav Krleža (1893-1981) did not have many choices regarding his local predecessors as creators, but he carefully selected European role models as contemporaries, while following developments in world literature. It is this "disorder" in the order of literary directions that occurs in the overall creation of this author that will characterize him as a great artist in the written word, who does not slave by constraints but creates by intuition, but inserts in the text his own reproduction of the problems that surround him and which are current. Krleža had to systematically select models and, in his artistic background, offer texts that mate with the most representative works from this period, which in their final form were completely followed by avant-garde aspirations in literary creation. The desperation of the fate of a nation whose fate is marked by tragic events and whose future is a vain hope of a past without desires and needs, has opened, to this great writer, new avenues for creation. Reality is both experienced and portrayed in a whole new way, the writer tends to enter the consciousness of man and come to terms with his intimacy. His characters go beyond stereotypes and classifications. They clash and fight within their urges and aspirations for a more harmonious future, and give the work its undivided human significance, "The Black Word" is a normal, ordinary word for Krleža, as well as for many modern European writers, especially those who treat war-related subjects for, to express the horror of war is to be brutal, strong, with unveiled elements of dread. Each new event or appearance of a new personality predisposes a form that is skillfully incorporated into an exhibition of unusually combined and desperately credible black paintings and representations. Krleža's works last through epochs, because they are predisposed by the constant of tragedy and suffering, both of man as an individual and of humanity. Within stylistic diversity, Krleža's thought developed and identified with events that she described herself. The universality of themes and motives of his works that last through epochs is recognizable in different human destinies, determined by the category of existence through suffering, fear and eternal uncertainty.

Keywords: Stork, poetics, war, man

**„DEMONSKI, VIDOVITI, PJESNIČKI ZANOS“, VELIKOG PISCA
MIROSLAV KRLEŽA**

Almedina Čengić

Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina, almedina_dr@yahoo.com

Rezime: Povezati teme zakašnjelih epoha u književnosti na ovim prostorima, koji su u ogromnom historijskom raskoraku sa kontinuitetom očekivanog slijeda dominantnih epoha i autora, (od romantizma, preko realizma i naturalizma, do simbolizma i ekspresionizma, veoma bitnih pravaca za razvoj suvremene umjetnosti), zahtijevalo je veoma široko poznavanje svega onog što se događalo u europskoj i svjetskoj djelatnosti. Miroslav Krleža (1893-1981.) nije imao mnogo izbora vezanog za svoje lokalne prethodnike kao stvaraoce, ali je pažljivo odabrao europske uzore kao savremenike, istovremeno slijedeći zbivanja u svjetskoj književnosti. Upravo taj "poremećaj" u redoslijedu književnih pravaca, koji se dešava u sveukupnom stvaranju ovog autora, okarakterisaće ga kao velikog umjetnika u pisanoj riječi, koji ne robuje ograničenjima nego stvara na osnovu intuicije, ali u tekst unosi svoju vlastitu reprodukciju problema koji ga okružuju i koji su aktualni. Krleža je morao sistematski odabrati uzore i u svom umjetničkom prosedu ponuditi tekstove koji pariraju najreprezentativnijim djelima iz ovog perioda, koja su u svom konačnom uobličanju u potpunosti slijedila avangardna stremljenja u književnom stvaralaštvu. Očajnost sudbine naroda čija sudbina obilježena tragičnim događajima i čija je budućnost isprazna nada prošlost bez želja i potreba, otvorili su, ovom velikom piscu, nove puteve u stvaranju. Stvarnost biva i doživljena i prikazana na sasvim novi način, Pisac tendenciozno ulazi u svijest čovjeka i saživljava se sa njegovom intimom. Njegovi likovi izlaze izvan stereotipnih odrednica i klasifikacija. Oni se sukobljavaju i bore unutar svojih nagona i težnji ka skladnijoj budućnosti, te samom djelu daju nepotvoreni čovječanski značaj, "Crna riječ" je kod Krleže normalna, obična, kao i kod mnogih modernih evropskih pisaca, naročito onih, koji tretiraju ratnu tematiku, jer, *izraziti ratni užas treba*

brutalno, jako, sa neskrivenim elementima strave. Svaki novi događaj ili pojava nove ličnosti, predisponira formu koja je vješto inkorporirana...u izložbu neobično kombinovanih i očajno vjerodostojnih crnih slika i prikaza. Krležina djela traju kroz epohe, jer su predisponirana konstantom tragedije i stradanja, kako čovjeka kao individue, tako i čovječanstva. Unutar stilskih raznolikosti, Krležina misao razvijala se i poistovjećivala sa događajima koje je i sama opisivala. Univerzalnost tema i motiva njegovim djelima koja traju kroz epohe, prepoznatljiva je u različitim ljudskim sudbinama, određenim kategorijom egzistencije kroz patnju, strahumiranje i vječitu neizvjesnost

Ključne riječi: Krleža, poetika, rat, čovjek

1. UVOD

Književni opus Miroslava Krleže zahtijeva poseban pristup u tretiranju raznovrsnosti motiva i kompleksnosti tema koje obrađuje. Idejna sinteza njegovog umjetničkog stvaranja će sjediniti osobenosti, gotovo, svih književnih pravaca, prve polovine XX stoljeća, u kojima je Krleža stvarao (elemenata naturalizma, simbolizma, veoma snažno ukomponovanog ekspresionizma, psihološkog realizma,...). Kroz sublimaciju sopstvenih iskustva u kreiranju tematike i uobličanju njene jezgrovitosti, ovaj pisac je pokušao ujediniti sve spoznajne komponente u stvaranju jednog umjetničkog djela. Međutim, koliko god pojedini ciklusi predstavljali zaokvirene zasebne cjeline niti jedan ciklus, a tako niti jedno djelo, ne možemo posmatrati izdvojeno iz kompletnog književnog opusa ovog pisca. Tendenciozno plasiranje određene ideologije, od Krleže će prvobitno stvoriti „revolucionarnog“ pisca, u smislu da čvrsto vjeruje u „svemoćni plamen revolucije“ koji bi trebao da ujedini čovječanstvo. Realnost determinirana rezignacijom i potpunim razočarenjem u ideološke odrednice društva kojemu pripada i vremena u kojemu živi, potpuno će promijeniti njegove pozitivističke stavove o životu. Preko tragedije sopstvenog okruženja, Krleža prepoznaje i svjetsku tragediju.

2. KRIZA BALKANSKE INTELEKTUALNE KLIME

Miroslav Krleža sliku okrutne svakodnevnice projicira u najnižoj tački ljudskog dostojanstva, ali s nadom da postoji mogućnost da će čovjek istrajati u svojoj borbi i požrtvovanosti i tako promijeniti svijet. Bol i patnja, koje je čovjek prouzrokovao sopstvenim djelovanjem, mogu biti prevaziđeni samo na način intimnog priznanja krivice. To je veoma simptomatično u kreiranju reprezentativnih likova, koji su često intelektualna projekcija samoga Krleže, njegovih misli, ideja i postupaka, uslovljenih vremenom i događajima u živi. On je, kroz svoje likove i sam sudionik stradanja čovječanstva i svjedok tragičnog vremena, jer nosi iskustva mladog kadeta i ranjenika na najstrašnijem ratištu Prvog svjetskog rata, Galiciji. Njegove misli i lični doživljaji projicirani kroz umjetničku viziju velikog pisca i vjerodostojno počinju da djeluju i postoje kao stih, riječ, replika.

Tako Krležina umjetnost, njegovo razmišljanje i pisanje, nije ništa drugo nego uporno, strastveno, bolno i muževno najavljuvanje onoga što ima doći. Riječ istoga časa pretvorena u čin, – riječ mati čina–, kako je to sam rekao, ali isto tako Riječ koja se ne zadovoljava samo svojim književnim postojanjem. Jedna od najmilijih, i najsugestivnijih ujedno, slika Krležine umjetnosti jeste silni, neodoljivi zamah aktiviteta, poput Kolombova, koji juri prema zvijezdama, poput Genijeva, koji hrvatsku lokomotivu upravlja prema Suncu, poput Petričina koji gorkim pjevanjem želi negirati taj infernum croaticum i ostvariti –vanzhajanje–, izlaz iz njega...; jedna od najmilijih slika te umjetnosti upravo demonski, vidoviti pjesnički zanos koji se otimlje gravitaciji zemlje i njezinim zakonima, koji negira blato i njegove dubine. (Frangeš, 1974, str. 251).

Krležini junaci pate od tendenciozno nametnutih društvenih normi. Jedini izlaz iz tih haotičnih koncentričnih krugova stege realnosti, on vidi u transformaciji temporalnog određenja bića i bijegu u prošlost ili budućnost. Prekretnice su neminovne i uslovljene novim događanjima i preokretima koji determiniraju radnju u njegovim tekstovima, ali one istovremeno i ne znače bolje sutra, nego su predstavljene kao neizvjesnosti koje sa sobom nose nova stradanja. U krajnjem ishodu te zamršene životne enigmatike, njegovi junaci svjesno srljaju ka tragičnom kraju i odabiru smrt.

Koliko god plaćao danak svojoj političkoj opciji, koliko god mu likovi ponekad doista govore neprirodno, Krleža prikazuje žive likove koje prepoznajemo. U dramama točno znamo tko što želi i zašto i njihova je motivacija jasna. Bilo da je riječ o moći, novcu ili ženi, odnosno sreći kojoj svi teže, Krležina priča je uvijek napeta, temelji se na emociji, strasti i/ili ljubavi, na zapletu jedne dobre saponice. Istovremeno je potresna jer pokazuje neuspjeh i poraz i to pucanjem naoko savršenih maski koje likovi nose. Time je i didaktična jer su to sve ljudi s manama koje ne mogu prevladati i zato propadaju. (Nikčević, 2016, str 35)

Banketi, zabave, porodične večere, audijencije, proslave godišnjica, vašari, ratišta, jesu mjesta koja su neposredno određena samom fabulom njegovih tekstova, a to jedinstvo projicira mogućnost inicijacije sukoba na makro nivo, gdje se postavljaju globalna pitanja o opstanku i o egzistenciji čovjeka i čovječanstva. Metaforički, u gradacionom postupku, prikazujući periodično čas pojedinca, čas uskovitlanu masu, Krleža u svojim tekstovima inicira nesporazum koji će se poistovijetiti sa sukobom na nivou čovječanstva i svom svojom silinom buknuti na razmeđu

dva stoljeća. Iz ovog haotičnog stanja kristaliziraju se dvije skupine likova, oni koji su istmišljenici po svojim egoističko negativnim stavovima sa okolinom koja ih i pokreće, i oni koji svojim individualnim pozitivističkim stavovima iniciraju potrebu za promjenom i lutaju usamljeni u potrazi za nekim novim svijetom.

Genije je blijed ustao i gleda. Izbijen, izranjen, bolan, napaćen, gladan, proboden rasječen, popljuvan, prezren, u robijaškom ruhu, stoji kao stup u tučnjavi, a zvijezda mu se krijesi nad glavom. Legioni mrtvih ratnika stupaju i viču. I raspali se grobovi, poustajali mrtvi, zvona zvone rekvijem, beskrajno se mnogo sprovoda vuče po kiši, i plaču žene. – Klikću čete okićene i srljaju u boj, jauču ranjenici, gore gradovi, a silan se topovski tutanj ori zemljom. I procesije nariču – i mole, i pale se svijeće, putuju ljudi – ganjaju se po tračnicama i viču i traže. – Vijore stjegovi, riču topovi, i lije se krv. O, u krvavoj ognjici nije bilo naroda. Narod je bolestan. Krv silno, ludački kola njegovim crvenim žilama, žari se – i utapa se u ognju goruće bolesti. (Krlježa, 1984, str. 241)

U globalnom sudaru interesa, želja i htijenja, sakupljeni su vijekovni naboji proizašli iz odnosa muškarac – žena. Ambijent i atmosfera u kojima se radnja događa odišu tek, prljavštinom i zapuštenošću; dok u pozadini guši miris baruta, sagoretine i dok tutnji i bjesni rat svom svojom žestinom. Hotelska soba hotela „Eden“ sa rasklimanim krevetom, zguljenim ružičastim tapetama i zgnječnim stjenicama po izrovanim zidovima, alegorijska je slika davno uništene idile bračnog sklada i ljudskog života. Zasićen životnim gadostima i nezadovoljan svijetom oko sebe, mužjak (Adam) reži na ženu (Evu) i smatra je krivcem za svoju tragediju. On se pretvara u krvoločnu zvijer koja više ne vlada svojim emocijama i koja iskeženih očnjaka i izobličene fizionomije spremno čeka da napadne žrtvu. Žena u svom očaju prijeti samoubistvom, kao jedinim vidom samoodbrane, ali to pojačava Čovjekovu razdražljivost i on joj velikodušno otvara prozor sa kojeg će se baciti u tamu noći. Razdvojeni jazom i mržnjom, na pragu između života i smrti, dok u pozadini štekću vozovi pod teretom tjelesa novoregrutovanih mladića, oni srljaju u svoju propast.

Nekoliko hiljada vlakova otputovalo je s tog nesretnog kolodvora u oceanske luke, a od onih sto-dvjesto hiljada Hrvata, što je između 1914.-1917., za tri godine nestalo u dimu požara na ratištima, i ti su umrli u maglenoj daljini tako nečujno da se to nije ni primijetilo u našoj rodoljubnoj štampi. U nešto – mnogobrojnijem mijenjanju pušćanih hitaca–, na austrijskim ratištima, bilo je, bože moj, i mrtvih. U ratu kao u ratu. Rat je rat, govorili su filistri dangubeći po kavanama uz Straussove valcere, a nije nam ovaj tisućprvi rat – prvi rat u našoj ratničkoj prošlosti, jer ako smo se za nešto rodili pod zvijezdama, a to je da smo graničarski, ratnički narod. (Krlježa, 1981, str. 397)

U kovitlacu kobnog kruga koje je alegorijska slika umirućeg časa, teški koraci smrti opominjuće odzvanjaju kakofonijom zvukova, tražeći svoje grobno mjesto i valjan razlog svoje prerane smrti. Dominantan je kulminacioni trenutak tragičnog kraja Krlježinih likova, u zvučnom efektu neartikulisanog krika i ritmičkim eskalacijama pulsiranja bola i umirućeg hropca.

Sunce! Sunce! Klikće Genije te po onoj klavijaturi zatvora i pipaca prebire melodiju fantastične brzine. I ne juri više po tračnicama. Vijuga preko polja, oranica, razvaljuje seoca – pali požare, i sve gori. U gradovima vijore stjegovi, ruše se bolnice, otvaraju se grobovi – i mrtvaci pjevaju psalme – a voz juri preko njih te ih razvaljuje i ništi. Kao pomaman se razbija u zvonike, zgrade, građevine, obara ih, mrvli i ostavlja za sobom crverni trag plamena i krvi. Kao potres se ruši na pokrajine, i tresi i ništi katedrale, kazališta, akademije, kasarne, palače, dvorove, redakcije, atelijere, urede, crkve, sabore, kapelice, laži, luksuriozne hrvatske laži – to već i nije vlak, to je sjajni užareni komet, što svojom grimiznom sjajnom repinom pali i razara sve što dosegne. To je bijes, to je požar, to je poklič za Suncem. (Krlježa, 1984, str. 242)

Miroslav Krlježa tendenciozno inicira pitanje: kako čovjeka izvući iz „prototipskih“ evropskih i svjetskih kataklizmi i opće degradacije svega što je ljudsko, kada svijetom vladaju monstruoze osvajačke sile, čije su namjere određene ideologijom proizašlom iz „pakla historijske mašinerije“, koja prijeti razaranjem i sveopćim uništenjem. Ta pozadinska rupa, raspukla pod pritiskom ratnih razaranja, forsira i budi svijest i savjest čovjeka i to onda kada on napusti krvava ratišta i oslobodi se straha za golom egzistencijom. Zaglušujuća buka topova i gromoglasne eksplozije dugo odzvanjaju u njegovoj podsvijesti i podstiču napetost. Likovi, pod pritiskom haotičnog stanja, zapadaju u psihotične faze i postaju duhovne nakaze bez cilja i budućnosti. Bliska prošlost i tragedija empirijski izranjaju iz mirisa baruta i boje krvi. Iz emocija deformiranih individua kuljaju iskrivljena psihosomatska stanja. Takav čovjek više nema kontrolu nad svojim racijom. Njime vlada animalna razdraženost uslovljena samo odbrambenim instinktom, koji u svojoj pomahnitalosti ne vidi ni cilj, ni razlog, rata i ratovanja, čiji je i sam učesnik. Ratna psihoza ovladala je svakim ljudskim osjetilom, i postala njihova stvarnost projicirana kroz sjećanja i košmare. Ispod blata ratišta, koga su razbuzgale hladne i teške kiše i pritisle zgusnute magle, vonja truhlo meso i razasute kosti mladih regruta.

Horvat koji je ustao na zapovijed svoga generala, prekinuvši klavirsku improvizaciju, fasciniran pojavom Ruščukovice, ostavlja zabezegnutu svitu, zaputivši se spram mrtve seljanke koja gluhonijemo voštana prolazi kroz gužvu te sulude stvarnosti po dubljij logici i smislu sablasnog svijeta. Horvat je prati, ispitujući pogledom njenu prikazu i rukama dodirujući njene imaginarne konture kao da je miluje, a kada je nestala na vratima, rasplinuvši se, on se zaustavio i, kao da ne vjeruje u istinitost priviđenja, on dodiruje prstima svoje čelo, u visokoj temperaturi. Svi ga prate pogledom kao što se prate lude koje igraju neugodnu luckastu scenu, jer Raščukovice osim Horvata ne vidi niko. Raščukovica je nestala. (Krlježa, 1988, str. 110)

Krlježini likovi proizilaze jedan iz drugog ili reinkarniraju iz već ranije stvorenog lika, a potom ponovno djeluju. Inicijacija ključnih problema, koje on plasira u svojim tekstovima, prisutna je u njegovim sveukupnom književnom opusu kao konstanta, na nivou i historijskih, i društveno-političkih, i socijalnih, i psiholoških prevrata, koja ima potrebu da bude razjašnjena. Darko Gašparović u svojoj knjizi *Dramatica krlježijana* (1989) konstatuje da je „Aretej pokušaj uvođenja mita u prostor logosa, izravne konfrontacije jedne mitske osobe sa suvremenom tehnikom i civilizacijom“. To znači da Krlježa potpuno svjesno upoređuje civilizacije, ali ih ipak idejno svodi na isto, degradaciju svih moralnih i ljudskih vrijednosti. Najveće civilizacije su često bile vođene ideologijom pojedinaca, čija bi se osnova mogla svesti na „kanibalsko uništavanje svih ljudskih vrijednosti i dobara, isključivo radi ličnih interesa i vlasti“.

Neki su nas kritičari uvjeravali da Aretej na kraju ipak sugerira pobjedu sunca nad tminom, razuma nad glupošću, ali nisam siguran da je to bila samo proizvoljna, u ono doba ne samo poželjna nego i obavezna ideološka glazura za koju u samom tekstu nema opravdanja. Nego bih rekao obratno, da upravo Aretej znači, u misaonoj evoluciji Krlježinoj, konačan razlaz sa ideologijom kojoj je želio služiti i onda kada joj objektivno nije služio, ako joj je, s druge strane, objektivno služio i onda kada to nije htio i kada je mislio da to ne čini. Ono svjetlo što je sinulo nakon kratkog spoja u hotelu XX Century, i ona završna Morgensova pohvala ljudskoj ruci, zaista je samo varka: nakon završenoga kruga ulazimo opet u novi, koji također počinje nadom, a završit će porazom. Jer onaj završni akord, da je ta ruka ipak ruka majmuna, obećava da taj novi krug u koji ulazimo ne može biti ništa drugo nego (majmunska, zar ne?) oponašanje i ponavljanje prethodnoga. Upravo onako kako su (be)smisao povijesti i zamišljali i tumačili grčki filozofi. (Jeličić, 1992, str. 36)

Uzalud njegov Horvat priziva praiskonske roditelje Adama i Evu dok bježi sa Galicije u Logor, uzalud luta svetom Golgotom dozivajući Isusovu sjenu i luta tražeći spas na novom kopnu i u zabitima Vučijaka, uzalud traga za grčkim Aretejem i sanja o Putu u Raj; on ostaje čovjek, ovozemaljski, postavljen pred iskušenja, patnje i stradanja u stalnom vrtlogu života, koji ga nemilosrdno baca iz sukoba u sukob, ne pitajući ga za njegove namjere, želje i htijenja.

I u kasarnama se mlatilo, i u ratovima. Sabljom, čizmom, šakama. Vezalo se u spona. Teška tjelesna kazna – biti vezan: čovjek visi na odlacticama vezanima unakrst, jedva dodirujući vršcima prstiju zemlju čitavom svojom težinom, onesvješćujući se. Vezali su vojnike sapete u klupko kao pse, lijevu ruku o članku desne noge – po devet sati i to još u rovu i to zato jer čovjek nije iskazao dovoljnu počast višem činu. I danas se ponegdje još ulazi u kasarne sa golom stražnjicom. To se zove vojna disciplina u međunarodnim omjerima. I danas još skapavaju i umiru regruti od te discipline. O tim sam se tužnim stvarima raspisao već prije pedeset i pet godina. (Matvejević, 1982, str. 106)

3. „PJESNIK EKTAKTIČNOG, IMPRESIVNOG I NIČEANSKE INSPIRACIJE“.

U evropskoj intelektualnoj klimi ratnog i međuratnog perioda, na početku dvadesetog stoljeća, bila je snažno istaknuta mržnja prema ratu i *podloj ratnoj politici velikih država*, a svjedočanstva tih stavova osobito su prisutna u slikarstvu i književnosti. Krlježa intenzivno suosjeća s nevinim žrtvama rata i ratnih događanja, koje su prikazane u njegovim romanima i sa svim njihovim tragičnim sudbinama. Događanja u tadašnjoj suvremenoj književnosti, ovom autoru su bila bliska i prepoznatljiva. On će uspostaviti značajnu prijemosnicu između neizgrađene umjetničke forme na ovim prostorima i modernih težnji, u uključivanju u suvremena europska kretanja, te plasirati nova mišljenja i stavove, koji će opravdati njegovo specifično i inovativno stvaralaštvo. Propagirajući novi stil i način, izvan dotadašnjih romantičarskih i idealističkih klišeja o narodu i naciji, on piše svojevrstne, umjetničke antiratne pamflete.

Nakon „povratka Filipa Latinovića“, napisanog dobrim dijelom za vrijeme boravka u Pragu i Varšavi (1931/32), Krlježa je u Beogradu s Milanom Bogdanovićem počeo izdavati časopis „Danas“ (1934), ali je i taj bio kratkog vijeka. Nakon petog broja bio je zabranjen. To su godine kad on mnogo polemizira i s lijeve i s desne protivnicima („Moj obračun s njima“, 1932), objavljuje političkih eseja „Deset krvavih godina“ (1937) kao i sabrane studije i osvrt „Eppur si muove“ (1937), te još jednu zbirku pjesama „Pjesme u tmini“, također, 1937. godine. Politička gledišta o problemu diktature, demokracije, društvenog ustrojstva, te o sudbinama ljudi u takvom okruženju prije

početka Drugog svjetskog rata, Krleža je uobličio u romanima: „Na rubu pameti“, 1938. i „Banket u Blitvi“, 1939. godine. (Šicel, 1997, str. 169)

Krleža će u svom umjetničkom opusu konstantno potencirati dijalog između dvije suprotstavljene strane u jednoj ličnosti: one ljudske, umjetničke, produhovljene, s jedne strane i one koja izaziva sumnju, iskušenje i skepsu, s druge strane. Taj iritantni nemir, iniciran unutrašnjom dilemom, eksplicite je predstavljen u njegovim proznim djelima (*“Hrvatski Bog Mars”*, *“Banket u Blitvi”*, *“Povratak Filipa Latinovića”*, *“Zastave”*), ali i u stihovima koji često odišu gorčinom sopstvenog razočarenja koje treba nadvladati (*“Lirika”*, *“Pan”*, *“Tri simfonije”*, *“Pjesme u tmini”*).

Dva su književna djela napisana u tridesetim godinama izazvala posebnu pozornost: „Povratak Filipa Latinovića“ (1932), te vjerovatno najjači Krležin umjetnički tekst „Balade Petrice Kerempuha“ (1936). Roman „Povratak Filipa Latinovića“ u određenom je smislu paradigma modernog romana u hrvatskoj književnosti, zahvaljujući prije svega destrukciji tradicionalne čvrste fabularne strukture i naglašenom esejizmu. Taj bi se roman tematski mogao oderditi kao roman povratka (Proust), jednako tako i roman umjetnika, slikara. No i više od toga: sukobljen s različitim ljudima, raznih profesija i različitog podrijetla, Filip, glavni junak, u susretu s njima ispituje i vlastitu složenu, introvertiranu i hipersenzibiliziranu ličnost, koja se našla u raskoraku između regionalnog (zavičajnog) izvorišta i univerzalnog doživljaja svijeta. (Šicel, 1997, str. 169)

Kležijanski stil postaje prepoznatljiv u stvaranju njegovih književnih kreacija. On osjeća i duboko proživljava propadanje jednog sistema u društvenom poretku i nesnalaženje individue, ali i mase pred velikim historijskim promjenama. Stoga su njegovi likovi često ograničeni društvenim normama, lažnim moralnim sentencama, koje ih sputavaju i guše. Jedini izlaz iz haotičnog kruga zarobljenog u temporalnoj konstanti, je bijeg iz stvarnosti, u prošlost, budućnost, u konačni smiraj odeđen smrću.

Na razmeđu Zagreba, Budimpešte i Beča narodi jugoslovenskog prostora početkom prošlog stoleća zaokupljaju Krležu jer se kroz njihovu sudbinu iskušava sudbina cele Evrope. Stoga će Krleža veći deo svojih knjiga posvetiti pitanju naroda koji godinama trpi pod naletima raznih vojničkih čizmi a koji opet, zbog svoje zaslepljenosti, podržava one krvnike koji uvek imaju „patetični pro domo pred historijom“. Sve anomalije Krleža potencira na granici stvarnog i fiktivnog, ratio i vis cogitationis se napeto prepliću, on se igra sa onim življenim i izmišljenim stavljajući u središte pozornosti pitanje svesti i moralnih načela evropskog kontinenta, smeštenog uvek negde blizu nestvarnog. (Obradović, 2015, str.3)

Krleža svoja opažanja produhovljuje, daje im nove osobine i elemente, te stvara od njih nove vizije i ideje. Naslovi romana su sintagme koje započinju samo djelo (*“Povratak Filipa Latinovića”*, *“Banket u Blitvi”*, *“Na rubu pameti”*, *“Zastave”*). Njegove rečenice postaju sinteza, zbijene i prihvatljive stvarnosti koja prerasta u simboliku. On raspolaže nadnaravnim osjećajima za maštu i ta njegova mašta udahnjuje djelima uvijek još jači i dublji smisao. Alegorične slike, koje se u kontinuitetu smjenjuju, predstavljaju kolaž stvarnosti jedne uboge države (Hrvatske, Blitve...), čija kobna sudbina doseže vrhunac u bezrazložnoj borbi, neopravdanom ratu i stradalništvu. U tom haosu on traga za smislom i tumačenjem „sudbinskog fatalnog određenja o tragediji čovjeka“. Stvara se neka nova zamišljena realnost prožeta posebnom životnom energijom. Sve ličnosti njegovih tekstova (Filip, Kamilo, Niels, doktor) žive unutar scene i oko tih ličnosti razvija se splet drugih pojava, kao što je nizanje samih slika tokom radnje, vezanih posredno ili neposredno, za glavne likove. Sa jedne strane, njegovo stvaralaštvo doživljavamo kao realističnu sliku, sposobnost uočavanja, pojave u realnosti; a sa druge strane kao alegoriju, metaforu i simbol, kao plod mašte. Njegove ličnosti postoje i žive izvan očekivanih događanja i stereotipnih životnih ciklusa. Oni svoj svijet grade unutar izoliranih i individualnih zakonitosti.

Aleksandar Flaker (1982.) navodi, da su evropski izvori ranog stvaranja Miroslava Krleže prisutni u njegovom sveukupnom stvaralaštvu. On će, kao pjesnik ektaktičnog, impresivnog i ničanske inspiracije, postati vodeće ime u regionalnoj književnosti za vrijeme Prvog svjetskog rata, a i nakon toga. Uočavajući karakterističan razvitak avangardnih ekspresionističkih oblika u njegovom djelu, Flaker ga predstavlja kao autora predrdevolucionalnog i futurističkog pjesništva, poređići ga sa Vladimirom Majakovskim. On je, „po kritičkim kriterijima, jedna od najsnažnijih pojava u mlađoj hrvatskoj književnosti, ali i jedan od pisaca, koji je ostao u vrhu regionalnih pregleda i klasifikacija ponuđene literature“. Djela ovog umjetnika nose u sebi tragove vremena u kojem smo živjeli, vremena u kojem postojimo, u koje koračamo. Krležijanski „goli nagoni izraz“, proizašao iz empirijske sinteze dobra i zla u svoj svojoj oprečnosti i (ne)opravdanosti, postaje univerzalni model umjetničke obrade motiva, kao svojevrsan obrazac u književno-umjetničkom izražavanju ovog autora. Naučno i dijalektički komentirano, Krležino djelo je centrirano u jednoj idealnoj tački, u proročanskom, rijetko pomućenom pogledu, koji ostaje zagledan u posljednji optimistički tračak svjetlosti, pa i onda „kada izgleda da u zaokretima i katastrofama društva i vremena, nema budućnosti“.

Krležoklasti nisu u pravu kad tvrde da Krleža uopće nije pisac ili da ga bez njegove političke moći nitko nikada ne bi čitao. Krleža je pisao sve rodove (poeziju, prozu, dramu i eseje dakle kritiku), unutar njih razne žanrove, a slijedio je europske trendove od realizma i modernizma do ekspresionizma i natrag. Sličnosti s nekim drugim piscem nisu uvijek rezultat prepisivanja nego dijeljenja zajedničkih, i to europskih, konvencija! Sve europske umjetničke konvencije od kraja 19. do polovice 20. stoljeća nalaze se i u Krležinom opusu i to vrlo često i prije negoli su odnijele pobjedu u europskom književnom kanonu. On ih je propitivao i s vremenom zamjenjivao (kad je nakon ekspresionizma otišao u realističku ili modernističku dramaturgiju), pa je očito njegovo djelo živjelo u suodnosu s vremenom i prepoznavalo vladajuću poetiku. (Nikčević, 2016, str. 34)

4. ZAKLJUČAK

Sva djela ovog grandioznog stvaraoca, koja izrastaju iz jedinstvenih pogleda na umjetnost, eseistiku, nauku, historiju; bez obzira na sve ono što je rekao ili napisao, su idejno usmjerena prema jednom cilju: da probude i osvijeste do *patetike glasnu svijest čovjeka*, koja se sa svom svojom moći napinje da sačuva čovječanstvo. Ona, u svojoj specifičnosti, nastoji da pomogne čovjeku u njegovu oslobađanju od ograničavajuće tradicije, sputane neočekivanim događanjima, društvenim katastrofama, krvoprolićima i kriznim vremenima. Krleža, na osnovu sopstvenog empirijskog stava, gradi specifičan stilski izražaj, koji će se veoma brzo iskristalisati i modelirati specifične likove i situacije, svojstvene ovom autoru. Tako će on postati uzor mnogim savremenima, a i kasnijim sljedbenicima, u idejnom opredjeljenju i načinu na koji stvara i piše; potpuno nenametljivo, ali ipak osobeno, isto onako kao što je u svojoj umjetničkoj kreaciji prevazišao prve uzore. Ulazeći tako svojim kompletnim književnim opusom u nadnaravne prostore umjetničkog stvaranja i proiciranja te umjetnosti, ovaj filanrop i veliki umjetnik, književno-umjetnički ideology, jednako iznova pobuđuje interesovanje čitalaca i publike. Konstantno zanimanje za ovog pisca, potvrđuje se, velikim brojem bibliografskih jedinica vezanih za izučavanje njegovog rada: kao pjesnika, romanopisca, dramatičara, esejiste, kritičara, i u krajnjoj odrednici, velikog “proroka suvremenog doba” u umjetničkom iskazu. Njegov moralistički stav u odnosu prema životu i čovjeku, duboko projiciran kroz osebnju književnu riječ, ostavlja jasnu poruku, da ljudska patnja i izazovi kojima je čovjek izložen, uz sve svoje negativnosti: bol, stradanja, tragediju; nose nadu koja ipak postoji i kad čovječanstvu prijete sveopća kataklizma.

LITERATURA

- Chengic, A. (2016), *Sarajevski filološki susreti, 3*, (zbornik radova) knjiga II, *Postratni sindrom Krležinih dramskih likova*, UDK: 821. 163. 42. 09-2, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2016, ISSN 2233-1018,
- Chengic, A. (2008), *Krleža i nordijska drama*, BH Most, Sarajevo
- Flaker, A. (1982), *Poetika osporavanja*, Zagreb, str. 164-175;
- Frangješ, I. (1974), *Matoš, Vidrić, Krleža*, Liber, Zagreb
- Jeličić, D. (1992), *Varijacije o Areteju i oko njega*, u: *Branko Hećimović, Krležini dani u Osijeku*, HAZU, Zagreb, Osijek
- Krleža, M., (1984), *Hrvatska rapsodija*, u *Hrvatski bog Mars*, Veselin Masleša, Sarajevo
- Krleža, M. (1988), *Izabrane drame*, Svjetlost, Sarajevo
- Kovač, Z. (2016), *Nove interkulturalne studije: međuknjiževna čitanja mentorstva*, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Matvejević, P. (1982), *Stari i novi razgovori sa Krležom*, Mladinska knjiga, Ljubljana
- Nikčević, S. (2016), *Mit o Krleži: ili krležoduli i krležoklasti u medijskom ratu*. Matica hrvatska, Zagreb.
- Nemec K. (2017), *Glasovi iz tmine: Krležološke rasprave*, Ljevak, Zagreb .
- Nikčević S. (2016), *Druga slika hrvatskog kazališta ili izvan glavne struje*, DHK, Zagreb
- Obradović, N. (2015), *Strane*, časopis za književnost i kulturu, 2015, br 1. <https://strane.ba/nenad-obradovic-lica-i-maske-miroslava-krleze/>, Objavljeno: 27.03.2015.
- Shicel, M. (2009), *Povijest hrvatske književnosti XX stoljeća: Knjiga V*, Ljevak, Zagreb
- Shicel, M. (1997), *Hrvatska književnost 19 i 20 stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb
- Shtebih, Š. (2015), *Pismo iz Galicije*, knjiga drama, HSK/MH Čakovec, Zagreb/Čakovec